

Розділ 7 Запитання і відповіді

7.1. Загальна характеристика запитань

Спілкування людей полягає в постійному обміні запитаннями та відповідями. Вони відіграють визначну роль у нашому житті, пізнанні і практиці. Наведемо приклад коротенького діалогу: «Чи ти збираєшся поїхати до Києва?» — «Ні», або «Так, я збираюся поїхати до Києва у середу».

Запитання — це прохання або вимога надати певну інформацію про стан речей.

Як уже говорилося, запитувальні речення не є судженнями. Запитання можна визначити як висловлення, яке має на меті усунути неповноту або невизначеність вихідного знання щодо якогось предмета думки. Те, що в запитанні міститься прохання або вимога, дозволяє віднести запитання до класу особливого виду індикативів або імперативів, тобто спонукальних висловлень. Відповідь у формі оповідного речення усуває відсутність інформації та за своєю логічною суттю є згорнутим або повністю розгорнутим судженням.

Велике значення розробці процедури постановки запитань надавали вже античні філософи. Діалогічний метод філософування, застосований Сократом (сократівський метод), був по суті запитувально-відповідним методом. Відомі також характеристики Аристотелем категорій як відповідей на типові запитання, його спроба класифікації видів запитань, рекомендації щодо використання запитань у дискусіях, аналіз помилок у запитаннях і відповідях на них. Зацікавлення запитаннями продовжувалося і в епоху Середньовіччя, і в епоху Відродження, і у Новий час. Проте це зацікавлення мало лише побіжний характер і не призводило до розроблення теорії запитань.

Протягом останніх 50 років запитання стали предметом досліджень у логіці запитань (званій ще еротетичною, або інтерогативною, логікою (від грец. *erotheme* або англійського слова *interrogation* — запитання). Плідні дослідження запитань і створення їх загальної теорії викликані перш за все потребами комп'ютерних наук і спираються на здобутки різних дисциплін — філософії, соціальної психології та психології мислення, евристики, мовознавства, педагогіки, соціології знання. Справа в тому, що для моделювання діалогу важливо враховувати не тільки зміст і форму запитань, а й особистісні, культурні, соціальні характеристики як того, хто запитує, так і того, хто відповідає. Так, етикет, що діяв за часів французького короля Людовика XIV, забороняв будь-кому ставити запитання королю, але король міг запитувати кого завгодно в будь-який час і про що завгодно. З певними поправками цей факт дозволяє зробити важливе прагматичне узагальнення: той, хто ставить запитання, знаходиться в кращому становищі, ніж той, хто відповідає.

Специфіка власне логічного підходу до запитань полягає в такому.

По-перше, незважаючи на відмінність, запитання і судження мають деякі спільні риси. Вони бувають осмисленими («Що скажуть батьки, якщо я отримаю трійку з логіки?») або безглуздими («Що буде, якщо нічого не буде?»), правильними («Якими є суттєві ознаки крадіжки?») або неправильними («Скільки снігу випаде в Харкові 21 червня?»). Нарешті, зв'язок між запитанням і судженням проявляється вже в тому, що судження можна розглядати як відповідь на деяке запитання, а у самому запитанні часто міститься форма відповіді — її так зване пропозиційне ядро.

По-друге, оскільки запитання має особливу форму, відмінну від судження, йому не можна приписати значення «істинно» або «хибно» і до нього слід застосовувати деякі інші характеристики, наприклад, «доречне», «доцільне», «недоречне» тощо.

По-третє, слід зважати на наявність у деяких випадках розбіжності між запитаннями і засобами їхнього вираження, бо запитувальне речення не завжди виражає запитання. Основна функція запитувального речення — вираження логічного запитання, це є його стандартним призначенням у мовній системі. Але часто запитувальні речення не містять власне запитань: у природному мовленні вони можуть застосовуватися в функції констатації очевидного або загальновідомого факту, прохання, погрози і т.ін. Оскільки в цьому випадку запитувальні речення використовуються не за своїм прямим призначенням, говорять, що вони вживаються як непрямі мовленнєві акти. Такими непрямими актами будуть, скажімо, прохання у формі ввічливої запитувальної формули, наприклад, «Чи можете Ви передати мені сіль?». Коли речення використовується для

здійснення непрямого мовленнєво-го акту, говорять, що воно набуває непрямого значення. На перший план тут виходить розбіжність між буквальним значенням речення і прагматичним значенням висловлювання. Для інтепретації запитувального речення, використаного у непрямій функції, спираються на теорію мовленнєвих актів (Дж. Остін, Дж.Сьорль, Н. Конрад), яка розглядає мовну поведінку в широкому, у тому числі позамов-ному, контексті людського спілкування.

7.2. Структура запитань

Аналіз запитання слід розпочинати зі з'ясування чотирьох основних параметрів: об'єкта, предмета, змісту і обсягу.

Зміст запитань визначається: по-перше, його об'єктом — предметною галуззю, щодо якої ставиться запитання; по-друге — контекстом його задання під кутом зору вирішення конкретно-го практичного або теоретичного завдання. У змісті запитання проводиться межа між тим, що вже відомо, та тим, що ще залишається невідомим. У традиційній логіці зміст, або ширше — змістовне поле запитання, не досліджувався. Сучасна логіка запитань засновується на спрощенні типології запитань шляхом формальної редукції їх різноманітних видів, які ми розглянемо трохи пізніше, до запитань на доповнення (тип I) та запитань на рішення (тип II). Суттєва різниця між запитаннями типу I та запитаннями типу II полягає в тому, що запитання на доповнення належать до всієї пропозиційної підстави, тоді як запитання на рішення формулюються щодо окремих частин пропозиційної підстави.

Запитання типу I містять у собі питальну частинку «чи», про- позиційну підставу та знак запитання: «Чи дійсно, що Колумб відкрив Америку?», «Чи можливо, щоб держава обходилася без права?», «Чи існує вічний двигун?», «Чи є Петро спадкоємцем Івана та Марії?» тощо. Таким чином, запитання типу I виражаються за допомогою простих чи складних екзистенціальних, ре- ляційних або модальних запитань. У сучасній логіці запитання типу I позначаються загальною формулою

? A,

де знак «?» є оператором запитання, A — матриця запитання, тобто його підстава. Пропозиційна підстава запитань типу I є закінченим судженням, на яке «навішується» питальний оператор.

Запитання типу II виражаються реченнями, які містять у собі оператори, властиві категоричним запитанням: «Хто відповідає за пожежну безпеку на цьому підприємстві?», «Де знаходиться най-більше у світі озеро?», «Чому не вдалося розкрити цей злочин?». В запитаннях цього типу ми маємо тільки фрагмент закінченого судження, що утворює підставу запитання, і очікується, що від-повідь на запитання заповнить змістовне «віконце», яке «відкри-вається» питальним оператором того або іншого категоричного виду. Запитанням типу II відповідає загальна формула

? [x₁ , ... , x_n] A ,

де ?[x₁ , ... , x_n] — питальний оператор категоричного типу, A — матриця запитань II типу, яка містить змінні x₁ , ... , x_n . Та-ким чином, оператор у запитаннях типу II виконує роль своє-рідного квантора, бо він пов'язує змінну, яка вільно входить до матриці запитання та обмежує предметну сферу її можливих зна-чень. Змінна в матриці запитання типу II може вважатися невідо-мим запитанням, матриця запитання створює дане у запитанні (datum questionis), сфера можливих значень змінної становить об-сяг невідомого у запитанні.

У кожному запитанні містяться підстава (передумова, пресу- позиція) запитання та запитальний оператор . Так, у запитаннях «Де знаходиться Могадішо?» або «Чому ти пропустив заняття?» підставою першого з них буде «Могадішо знаходиться», а опера-тором — «де ?»; у другому запитанні підставою буде «ти пропус-тив заняття», оператором — «чому ?». Підстава запитання називається саме «під-ставою» як тому, що завдяки ній можливо по-ставити запитання, тобто окреслити обсяг інформації, якої бракує, так і тому, що завдяки підставі запитання стає можливим зформулювати відповідь у задовільному для питаючого змісті: «Могадішо знаходиться в Африці» або «Я пропустив заняття тому, що захворів». Підстава запитання, таким чином, є пропо-зиційним ядром і у самому запитанні, і у відповіді на нього. На-явність такого ядра саме й створювала певний час помилкове уявлення про можливість застосування методів аналізу суджень до запитань, зокрема у плані їхньої оцінки як істинних або хиб-них. Але

характеристики істинності та хибності не можуть застосовуватися до запитань, як і взагалі до імперативів, тому що запитання належать до ще не визначеного стану речей, і лише відповіді, так би мовити, «обгортають» пропозиційне ядро питальної підстави змістом, який у порівнянні з реальністю може бути оцінений як істинний або хибний.

Визначення підстави запитання суттєво залежить від його об'єкта (предметної сфери) та предмета. Так, у першому з наведених прикладів об'єктом є елемент «Могодішо» з класу населених пунктів, а предметом — його просторове (географічне) положення. У другому прикладі об'єктом буде елемент «ти» з класу людей — співбесідників, а предметом — причина відсутності на занятті.

Крім об'єкта та предмета запитання, з прагматичної точки зору є сенс звернути увагу на суб'єктів діалогу: Запитувача — того, хто запитує, та Відповідача — того, хто дає відповідь. Крім того, прагматичний підхід передбачає врахування ситуації та контексту, тобто фактичних та культурних умов, в яких ставиться запитання і дається відповідь.

Щодо питальних операторів слід перш за все зазначити їхню змістовну багатоманітність, яка обумовлюється і реальною різноманітністю навколишнього природного та соціального світу, і різноманітністю людських інформаційних потреб, їхньою широтою та глибиною. Урахування цієї багатоманітності дозволяє побудувати послідовну і більш повну класифікацію запитань, ніж звичайно пропонується в науковій та навчальній літературі.

7.3. Види запитань

У сучасній логічній літературі залежно від мети досліджень пропонується багато різних класифікацій запитань. Згідно з основними напрямками семіотичного аналізу будемо розрізняти синтаксичні, семантичні та прагматичні підстави поділу запитань на окремі види.

З синтаксичної точки зору розрізняють прості та складні запитання залежно від того, якою буде підстава запитання — про-стим або складним пропозиційним ядром. Прикладом простого запитання буде : «Ти підеш обідати?» .

Складні запитання утворюються з простих за допомогою операцій кон'юнкції, диз'юнкції та імплікації. Приклади складних запитань: кон'юнктивного — «Хто це почав робити і не зробив?»; диз'юнктивного — утвореного за допомогою слабкої диз'юнкції: «Увечері ти будеш дивитися концерт чи футбол?» (можливо спочат-ку подивитися футбол, а потім концерт) або сильної диз'юнкції: «Де був підозрюваний під час вчинення злочину — у Харкові чи у Дніпропетровську?» (неможливо одночасно бути у двох різних містах); імплікативного гіпотетичного — «Якщо б ти виграв голов-ний приз у лотереї, що б ти зробив?» та імплікативного умовного — «Якщо ти підеш до кафе, чи не купиш мені пару бутербродів?».

З семантичного погляду — знову ж таки залежно від виду про- позиційної підстави — запитання можна поділити на катего-ричні, модальні (запитання про модальності), екзистенціальні (за-питання про існування) та реляційні (запитання про відношення). Категоричні запитання формулюються за допомогою питальних операторів «хто?», «що?», «де?», «коли?», «яким чином?», що співвідносяться з класичними категоріями суб'єкта, об'єкта, часу, місця, обставин, способу здійснення тощо, запропонованих ще Аристотелем у трактаті «Категорії». Прикладами категорич-них запитань будуть: «Де ти був?», «Хто вчинив цей злочин?», «Яким чином підозрюваний потрапив у приміщення?».

Модальні запитання (або, точніше, запитання про модаль-ності) передбачають наявність у підставі запитання модальних операторів «необхідно», «можливо», «дійсно», «обов'язково» тощо. До речі, саме те, що в багатьох запитаннях доводиться вжи-вати оператор «дійсно», є досить переконливим аргументом на користь того, що запитання не можуть оцінюватися як істинні або хибні. В запитаннях виду «Чи дійсно Н. був 12 жовтня у Хар-кові?» ми маємо запит щодо істинності твердження про те, що Н. був 12 жовтня у Харкові, а не саме таке твердження. Слід також зазначити, що модальні оператори можуть «додаватися» один до одного в запитаннях, утворюючи складні семантичні конструкції на кшталт «Чи дійсно Петрові було необхідно їхати до Запоріжжя в той час, коли він мусив закінчити термінову роботу?».

Запитання про існування містять у собі логічний наголос на встановленні факту

наявності або відсутності предмету запитання в реальній дійсності: «Хіба немає інших засобів для розв'язання цієї проблеми?»», «Чи є у тебе зараз вільний час?»».

Нарешті, реляційні запитання стосуються визначення місця предмета запитання в ряду однопорядкових осіб, предметів та явищ. «Де знаходився запідозрюваний між 21 годиною 10 січня та 6 годиною 11 січня?»»

З прагматичної точки зору запитання перш за все розрізняються за цільовим (функціональним) призначенням: такі, що узагальнюють, конкретизують, нагадують, деталізують, наводять, викривають, а також запитання контрольні, вузлові, основні (головні) і похідні тощо.

З процедурної сторони запитання поділяються на сильні та слабкі. Сильні запитання вимагають тільки однієї істинної відповіді («Чи був Сергієнко на місці вчинення злочину?»). Слабкі запитання передбачають можливість кількох істинних відповідей («Хто був видатним римським юристом?»). Запитання можна також поділити на релевантні та нерелевантні (іррелевантні) залежно від того, чи має Запитувач згоду від Відповідача, моральний дозвіл або юридично закріплене в законі право ставити деякі запитання. Навіть на рівні повсякденного спілкування ми маємо деякі загальнокультурні уявлення про обмеження змісту запитань, тобто кола предметів, про які можна запитувати незнайому або малознайому людину, особу, що значно вища нас за посадою, і т. ін., вже не кажучи про важливі обставини особистого життя, про які нас може запитувати хіба що лікар або працівник правоохоронних органів у межах своєї компетенції, та й то за умов недоторканності прав людини. Крім досить численних моральних та юридичних обмежень, релевантність запитання може суттєво залежати від вікових особливостей, рівня освіти та компетенції, загального культурного розвитку учасників діалогу та контексту, в якому він відбувається.

Залежно від практичних завдань, які вирішує Запитувач, він обирає поміж відкритими та закритими запитаннями. Відкрите запитання припускає можливість кількох цілком релевантних відповідей, закрите ж запитання — можливість тільки однієї відповіді лише у формі так чи ні, або надавати максимально коротку та інформативну відповідь. Прикладами будуть протокольні запитання, типові для початку допиту свідка: «Ви знаєте цього хлопця?», або запитання анкетні (прізвище, ім'я, рік і місце народження, адреса тощо). Вони характерні для запитань на доповнення. «Що ви думаєте про цього хлопця?» вже буде запитанням відкритим і наближеним до запитань на розв'язання.

За обсягом запитання бувають чіткими, тобто такими, що передбачають визначену передумову, і нечіткими, що мають розмиту передумову. На запитання з невизначеним обсягом і відповідно з розмитим змістом звичайно не можна сформулювати однозначну відповідь.

З прагматичної точки зору слід також відрізнити запитання у власному сенсі від так званих риторичних запитань, які тільки формально схожі на запитання, бо виражаються питальними реченнями. Але вони відрізняються від власне запитань тим, що не потребують відповіді: «Хто з юристів не знає, що за Ярослава Мудрого була введена «Руська Правда»?». Вкрай неприпустимим випадком є так звані сугестивні запитання, які підказують відповідь — «Ти ж бачив цього хлопця на місці злочину?» замість «Чи ти бачив когось на місці злочину?». Подібні питання не дозволяються як логікою, так і Кримінально-процесуальним кодексом.

Нарешті, залежно від практичної і теоретичної значущості розрізняють нетривіальні (дослідницькі) запитання, які мають ранг проблем («Як знизити рівень злочинності в Україні?»), і тривіальні запитання, які не потребують значних зусиль для відповіді («Як Вас звуть?»). Проблеми спрямовані на пошук нового і для Запитувача, і для Відповідача знання, тривіальні ж запитання — на одержання вже відомого Відповідачеві знання.

7.4. Правила щодо запитань та помилки, пов'язані з порушенням цих правил

Якщо запитання виходить із істинної передумови, то воно є правильним, або коректним. «У якому році Ви народилися?» — приклад логічно коректного запитання для будь-якої людини, хоча з погляду етики тільки лікар, слідчий або суддя може ставити деякі запитання надто особистого та інтимного характеру. З причин того ж етикету ми утримуємося ставити запитання «Скільки вам років?» жінці, аж доки їй явно не минуло принаймні 85 років.

Неправильним, або некоректним, називається запитання з хибною передумовою. «Яку східну мову ти вивчаєш?» — запитання сформульоване з передумови, що запитуємих вивчає якусь східну мову. А якщо насправді людина не вивчає ніякої східної мови, то таке запитання для нього є некоректним. На некоректне запитання не можна дати відповідь.

Кожний із зазначених семіотичних вимірів передбачає наявність спеціальних правил, залежно від виконання яких усі запитання поділяються на коректні та некоректні (синтаксично коректні, семантично коректні, прагматично коректні (релевантні) і відповідно синтаксично, семантично та прагматично некоректні (іррелевантні)). Коректне запитання дозволяє дати на нього правильну відповідь, тобто усунути брак інформації, тоді як на некоректне запитання неможливо правильно відповісти.

Синтаксично некоректним буде, наприклад, складне запитання, в якому змішуються неоднорідні альтернативи: «Ти поїдеш з нами, або що?».

Семантично некоректним вважається запитання, в підставі якого містяться терміни з нечітко визначеними значеннями, а тим більше ті, в яких підстава запитання є хибною. Нагадаємо класичну грецьку апорію: «Скільки зерен потрібно, щоб отримати купу зерна?». В даному випадку збірне поняття «купа» є нечітким, і запитання не може отримати точної відповіді.

З античної давнини відоме також софістичне запитання: «Ти вже перестав бити свого батька, так чи ні?». Підставою тут служить хибне ствердження того, що насправді не відбувається, і збитому з пантелику Відповідачеві пропонується негайно відповісти лише на те, продовжується ще ця ганебна дія або вже закінчилася.

Прагматично некоректним вважається таке запитання, в якому Запитувач не враховує освітній рівень, межі компетентності Відповідача, не рахується з моральними та юридичними стандартами діалогу або з доцільністю ставити конкретне запитання саме цьому Відповідачеві. Так, ми не чекаємо, що дитина молодшого шкільного віку або навіть доросла людина, яка не має належної освіти, відповідь нам на складне запитання з математики, біології чи права, бо вона з об'єктивних причин не здатна навіть збагнути його зміст.

Існує декілька корисних правил, які допомагають уникнути помилок у запитаннях.

1. Запитання повинно бути синтаксично повним та узгодже́ним.

Запитання, в якому відсутня одна з його складових частин — підстава або оператор, вважається синтаксично неповним. На рівні повсякденного спілкування ми досить часто обмежуємося застосуванням лише одного оператора або однієї підстави, розраховуючи на взаємне розуміння Запитувача та Відповідача і обмежуючись синтаксично неповними, виродженими запитаннями виду: «Де?», «Хто?», «Навіщо?», «Справді?», «Петро?», «Зелений?».

Такі запитання можуть бути, а можуть і не бути ситуативно зрозумілими для безпосередніх учасників діалогу, і будуть зовсім незрозумілими для тих, хто не бере в ньому участі, але з якихось причин мусить знайомитись з його змістом.

З синтаксично неузгодженими запитаннями доводиться зустрічатися тоді, коли Запитувач через брак знання про правила управління морфологічними частинами мови у реченні невірно будує запитувальне речення: «Де Петро бути не?» замість «Де не був Петро?» або «Де Петро не був?».

Синтаксично неповні та неузгоджені запитання неприпустимі в правозастосовній практиці, яка вимагає повноти та відповідної визначеності.

2. Запитання мусить мати сенс.

Це правило стосується до семантичного виміру, який передбачає можливість несуперечливої та істинної предметної інтер-претації пропозиційної підстави запитання. Сенсовне запитання повинно бути предметно виправданим у своїй підставі, як у прикладі: «Які протиправні діяння є злочинами?». Безсенсовне запитання має невірну або навіть умисно перекручену підставу: «Які злочини можуть вважатися правомірними діями?».

Підстава останнього запитання містить у собі грубу помилку, яка в логіці називається *contradictio in adjecto* (суперечність у предметі).

Кілька наступних правил мають прагматичний характер, оче-видність яких не потребує окремих коментарів.

3. Запитання слід формулювати ясно і чітко, по можливості уникаючи складних запитань.

4. Складні запитання слід розкладати на прості.

5. У складних запитаннях диз'юнктивного типу в підставі слід формулювати всі можливі альтернативи.

6. Запитання має бути нейтральним у тому сенсі, що зміст запитання не повинен передбачати гадану відповідь.

7.5. Відповіді та їх види

Систематичний огляд змістовного поля запитань дозволяє дати формальні схеми відповідей на ті або інші запитання. «Поняття обумовлюють запитання, які можливо поставити, і, таким чином, обумовлюють відповіді, які можна отримати», — відзначає провідний український філософ і логік М. Попович.

Відповіддю є судження (або група суджень), що надає (надають) інформацію, якої бракувало Запитувачеві при формулюванні запитання.

Оскільки відповідь виражається у судженні, відповідям властиві такі характеристики, як істинність або хибність, стверджувальність або заперечувальність. Але на відміну від звичайних суджень відповіді поділяються далі на повні та неповні, власні та не-власні. У повсякденному вжитку в так званих закритих запитаннях замість розгорнутого судження може застосовуватися одне слово: «так» чи «ні». Однак ці скорочені відповіді служать лише позначенням для повного стверджувального або заперечувального судження і тому не впливають на загальне розуміння відповіді як судження. З цих міркувань випливає підстава для розрізнення двох вихідних видів відповідей: повних та неповних. Слід відрізнити скорочені відповіді від неповних — скорочена відповідь може служити позначенням як повної, так і неповної відповіді.

Розглянемо приклади можливих діалогів з різними варіантами відповідей :

«Ти знаєш інженера Петренка?» — «Я знаю інженера Петренка» (повна).

«Так» (скорочена).

«Не знаю» (скорочена).

«Знаю Петренка» (неповна).

Повна відповідь принципово не обмежена обсягом, але має містити тільки суттєву інформацію про предмет запитання. Власною відповіддю на запитання «Хто є президентом США?» буде відповідь «Джордж Буш», а невласною, хоча й істинною та формально коректною — «Якийсь американець є президентом США».

Залежно від контексту, предмета та цілей, які ставлять перед собою учасники діалогу, відповіді можуть бути релевантними та нерелевантними, тобто задовільними або незадовільними, незалежно від того, будуть вони істинними або хибними. Так, у прикладі діалогу: «Хто вчинив цей злочин? — Цей злочин вчинив Дмитро Н» — відповідь є релевантною, хоча й, можливо, хибною. В іншому прикладі: «Хто вчинив цей злочин? — Хтось вчинив цей злочин» відповідь не є релевантною, хоча й безумовно істинною.

Зрозуміло, що в практиці та науковому пізнанні нас цікавлять тільки істинні та релевантні відповіді. Саме ця вимога лежить в основі правил відповідей.

Логічна структура відповіді містить у собі три основних елементи: предмет відповіді, зміст відповіді та обсяг відповіді. Предмет відповіді на запитання збігається з предметом запитання. Змістом відповіді є альтернатива, обрана з обсягу запитання. Обсяг відповіді — множина можливих (як істинних, так і хибних) відповідей на поставлене запитання.

7.6. Правила відповідей та типові помилки при їх порушенні

Часто кажуть, що правильно поставлені запитання вже містять у собі правильну відповідь.

Правила відповідей мають сенс тільки відносно їхніх повних форм. Тому для встановлення правильності неповної відповіді слід спробувати перетворити її на повну. Правила відповідей відносно симетричні правилам запитань, тому найпростіші з них наведемо без коментарів за їхньою очевидністю.

1. Відповідь повинна бути синтаксично повною та узгодженою.
2. Відповідь мусить мати сенс.
3. Відповідь слід формулювати ясно та чітко.
4. Відповіді на складні запитання слід розкласти на прості.
5. Щодо складних запитань диз'юнктивного типу слід формулювати всі можливі альтернативні відповіді.

Слід враховувати, що ці загальні правила в умовах повсякденного діалогу можуть виявитися недостатніми, бо вони стосуються насамперед тільки добросовісного спілкування, коли співбесідники взаємно зацікавлені у встановленні істини щодо деякого стану справ. Така ситуація добросовісності (або *bona fide*) далеко не завжди має місце в практичній роботі юриста. Йому доводиться досить часто зустрічатися зі свідомими чи несвідомими намаганнями втаємничити істину, висловити тільки її частку чи навіть перевернути на фальш. З іншого боку, далеко не завжди сам юрист є зацікавленим у тому, щоб сказати все, що йому відомо. Звичайно, у цих випадках він не мусить брехати. З прагматичної точки зору вважається цілком достатнім, щоб він скористався одним з

можливих тактичних прийомів:

- 1) надання неповної відповіді;
- 2) відмова відповідати з обов'язковим поясненням, чому це неможливо — наприклад, з процесуальних або професійно-етичних міркувань;
- 3) залишення Запитувача впевненим у тому, що йому відповіли, хоча відповідь була неточною, тобто без належної для точної відповіді конкретизації;
- 4) категорична відмова відповідати без усяких подальших пояснень.

Оскільки діяльність юриста завжди пов'язана з пошуком, запитання і відповіді є необхідним компонентом судово-слідчої практики. Отже, знання інтерогативної техніки і володіння нею є необхідною умовою професійної діяльності юриста. Тому саме майбутньому юристу слід готуватися до своєї професії перш за все на студентській лаві. Ми звикли, що активну роль у постановці запитань у процесі навчання переважно відіграє вчитель або викладач. Але більш важливою є ініціатива самих студентів у постановці запитань, їхня зацікавленість у тому, щоб правильно ставити запитання і правильно на них відповідати.

Контрольні запитання

1. Що таке передумова запитання?
2. Що таке предмет запитання?

3. Що таке зміст запитання?

4. Що таке обсяг запитання?

5. Що таке предмет відповіді?

6. Що таке зміст відповіді?

7. Що таке обсяг відповіді?

8. У чому полягає значення теорії запитань і відповідей для юридичної практики?